

Materiały do fauny ważek (*Odonata*) okolicy Siemienia w województwie lubelskim¹

Władysław BAZYLUK

WSTĘP

Okolice Siemienia, położonego na pograniczu Podlasia i Wyżyny Lubelskiej, obfitują w różnego typu zbiorniki wodne, ciek i zabagnienia, w których mogą się rozwijać larwy ważek o różnych wymaganiach środowiskowych (mapka). Największym ciek jest Tyśmienica, prawy dopływ Wieprza – rzeka o dość leniwym prądzie, dnie mulistym, brzegach obficie porośniętych roślinnością nadwodną. Na północny wschód od wioski do Tyśmienicy uchodzi Piwonia. Na Tyśmienicy, pomiędzy wioskami Władysławów i Siemień, utworzono jezioro zastawowe zwane Siemieniem lub Stawem Siemieńskim, o powierzchni ponad 6 km². Dno Stawu jest na ogół muliste, tylko od strony Miłkowa (strona wschodnia) – piaszczyste.

Ze Stawem Siemieńskim łączą się od południa dwa mniejsze stawy: Wojtek i Dobosz, a także Stawek Tulnicki, przez który przepływa Piskornica (inaczej: Trytew). Dawny kompleks drobnych stawów, tzw. Bobowiska, położonych nad Tyśmienicą na północny zachód od Stawu Siemieńskiego, obecnie składa się z kilku średniej wielkości stawów. Łączna powierzchnia wszystkich wymienionych zbiorników wynosi ponad 6 km². W okolicy Siemienia w latach czterdziestych znajdowało się ponadto wiele drobnych sadzawek, torfiarni, glinianek, małych dołów i rowów wypełnionych wodą. Jak stwierdził JAHN (1946), część tych zbiorników miała krasowe pochodzenie lub przynajmniej częściowo była zasilana przez ciek krasowe.

¹Praca ta powstała w latach 50-tych i dotychczas nie była publikowana, jej autor zmarł w 1988 roku. Odonatofauna tego terenu nie została dotychczas zbadana. Uznając, że dane historyczne są interesujące ze względu na zmiany w środowisku przyrodniczym i współczesne zagrożenia fauny, postanowiono wydać pracę po dokonaniu niezbędnych skrótów, poprawek i współczesnieniu nazewnictwa. Podjęła się tego Anna LIANA, żona nieżyjącego autora, która przygotowała również komentarz zatytułowany „Uwagi dotyczące charakteru odonatofauny”.

Mapa okolic Siemienia

Do najbardziej interesujących, związanych ze stawami, gatunków roślin w okolicy Siemienia należały: jeziora morska *Najas marina* oraz jeziora mniejsza *Najas minor*. Na stawach, a także w ich najbliższej okolicy, obserwowano rzadkie gatunki kręgowców, spośród ptaków były to między innymi ogorzałka *Aythya marila*, tracz długodziób *Mergus serrator*, bocian czarny *Ciconia nigra*, perkoz rdzawoszyi *Podiceps griseigena*. Bardzo licznie występował żółw błotny *Emys orbicularis*.

W najbliższej okolicy Siemienia i Woli Tulnickiej znaczną powierzchnię zajmują torfowiska, w tym także wysokie, z bardzo interesującą roślinnością, której ochrona była postulowana przez BAZYLUKA (1947). Na torfowisku Suchoroża, w pobliżu Woli Tulnickiej, odnotowano między innymi brzozę niską *Betula humilis*, skalnicę torfowiskową *Saxifraga hirculus*, rosiczkę okrągłolistną *Drosera rotundifolia*, bagnicę torfową *Scheuchzeria palustris*. W kompleksie torfowisk Lisie Jamy występowały m. in. rosiczka *Drosera rotundifolia*, modrzewnica zwyczajna *Andromeda polifolia*, modrzewnica północna *Andromeda calyculata* (uważana za relikwyt polodowcowy), bagno zwyczajne *Ledum palustre*. W projekcie rezerwatów wymieniono kilka gatunków ważek obserwowanych w okolicy Siemienia.

Materiały do niniejszej pracy były zbierane w okresie II wojny światowej, w latach 1941–1944. Oprócz innych, oczywistych trudności, poważnym utrudnieniem był brak dostępu do wielu pozycji literatury oraz do zbiorów porównawczych. Owady dorosłe były oznaczane głównie za pomocą prac TÜMPLA (1922) oraz KINELA, KRASUCKIEGO i NOSKIEWICZA (1927). Kilka gatunków spośród wymienionych w poniższym opracowaniu autor podał wcześniej w pracy poświęconej projektowi rezerwatów torfowiskowych (BAZYLUK 1947).

[Część zebranych materiałów znajduje się w zbiorach MiZPAN w Warszawie].

WYKAZ GATUNKÓW

Ważka czteroplama *Libellula quadrimaculata* L.

Stanowiska: w pobliżu Stawu Siemieńskiego (masowo), nad sadzawkami i torfiarkami: na polach i w lesie sporadycznie. Najwcześniejszy pojaw imagines obserwowano 26 maja [1942 r.].

Należała do najpospolitszych gatunków w okolicy Siemienia. Dwukrotnie spotkano odmianę *L. quadrimaculata praenubila* (NEWM.) charakteryzującą się wyraźnym przyciemnieniem (zadymnieniem) końców skrzydeł (dwa osobniki na polu w pobliżu torfiarni 18.06.1942, jeden nad Stawem Siemieńskim 23.07.1944).

Ważka płaskobrzucha *Libellula depressa* L.

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy, okolice Stawu Siemieńskiego, wieś Siemień, na pograniczu pól i lasu – z dala od zbiorników; Działyń, w pobliżu zbiorników z wodą.

Najliczniejszy pojaw obserwowano nad Stawem Siemieńskim od strony Miłkowa, najwcześniejszy – 23 maja [1942].

Lecicha kratowana *Orthetrum cancellatum* (L.)

Stanowiska: Wola Tulnicka – na łące i polu, 2.07. i 15.07.1941; nad Stawem Siemieńskim 19.07.1941.

Na początku czerwca (2.06.1941) obserwowano masowe przeobrażanie się larw nad Stawem od strony Miłkowa. Kilka dni później liczne imagines obserwowano po zachodniej stronie Stawu (Tulniki, Wola Tulnicka).

Lecicha brunatna *Orthetrum brunneum* (FOURC.)

Stanowiska: Kolonia Siemień, 11.07.1941, na polu, około 0,5 km od Stawu Siemieńskiego, 1 okaz..

Szablak górski *Sympetrum pedemontanum* (ALLIO.)

Stanowiska: Kolonia Siemień, pola uprawne, 18.08.1941.

Obserwowano tylko jednego osobnika, którego nie udało się odłowić, jednak charakterystyczne ubarwienie skrzydeł nie pozostawiało wątpliwości co do przynależności gatunkowej.

Szablak ścieśniony *Sympetrum depressiusculum* (SELYS.)

Stanowiska: pola sąsiadujące ze Stawem Siemieńskim 4.07. i 19.08.1941.

Szablak krwisty *Sympetrum sanguineum* (MÜLL.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego (w lipcu i sierpniu 1941 r.), Bobowiska, torfowisko Lisie Jamy.

Szablak żółty *Sympetrum flaveolum* (L.)

Stanowiska: Wola Tulnicka w pobliżu Stawu na polu uprawnym, brzeg Stawu Siemieńskiego, Bobowiska.

Masowy pojaw tego gatunku obserwowano na polach uprawnych wsi Siemień w czerwcu 1942 r.

Szablak pospolity *Sympetrum vulgatum* (L.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego w sierpniu i wrześniu 1941 r.

Szablak ciemny (szkocki) *Sympetrum danae* (SULZ.) [= *S. scoticum* (DONOV.)]

Stanowiska: torfowiska Lisie Jamy oraz Rosieka (koło wsi Siemień) w sierpniu 1944 r.; bardzo licznie (zebrano 3 okazy).

Zalotka wątpliwa *Leucorrhinia dubia* (LINDEN.)

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy, torfowisko przy Lesie Siemieńskim, na brzegu Stawu, w parku majątku Siemień oraz w samej wsi Siemień; od maja do lipca.

Rozmiary łowionych osobników były na ogół większe niż dla tego gatunku podaje TUMPEL (1922). Ponadto dwa ze złowionych samców (6.06.1942, torfowisko przy Lesie Siemieńskim) miały na odwłoku plamy żółte, a nie czerwone.

Zalotka czerwona *Leucorrhinia rubicunda* (L.)

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy (1.07.1941, 6.06.1942), wieś Siemień (24–26.05.1942).

Jeden z samców złowionych na torfowisku Lisie Jamy wyróżniał się rozmiarami: długość ciała wynosiła 41 mm, a rozpiętość skrzydeł przednich – 32 mm, odwłok był wyjątkowo szeroki. Stigma była czerwona, a ciemna plama u podstawy drugiej pary skrzydeł wyraźnie mniejsza niż u pozostałych osobników.

Zalotka duża *Leucorrhinia pectoralis* (Charp.)

Stanowiska: torfowiska Lisie Jamy i Rosieka (1.07. i 8.07.1941, 6.06.1942), Kolonia Siemień, pole uprawne (12.06.1941), brzeg Stawu Siemieńskiego (1.06.1942).

Wśród osobników złowionych na torfowisku 6.06.1941 samce wyróżniały się silnie owłosionym odwłokiem, o barwie metaliczno zielono-brązowo-czarnej. Tylne brzegi segmentów były żółto-czerwone, plama środkowa u niektórych samców miała odmienną barwę na kolejnych segmentach: na dwóch pierwszych czerwona, na następnych – ciemnozieloną, a na ostatnim – cytrynowo żółtą. Jeden z samców miał czerwone plamy na dwóch pierwszych segmentach, a na pozostałych – cytrynowożółte. Z kolei samiec złowiony w Kolonii Siemień miał na wszystkich segmentach odwłoka plamy brudnoczerwone.

Także u samic stwierdzono odstępstwa od typowego ubarwienia – trzy samice złowione na torfowisku miały plamy odwłokowe cytrynowożółte na wszystkich segmentach. Zadymienie skrzydeł u dwóch spośród tych samic wychodziło poza trójkąt (?), u trzeciej dochodziło tylko do trójkąta.

Przeniela dwuplarna *Epithea bimaculata* (CHARP.)

Stanowiska: Siemień, we wsi (18.05.1942); brzeg Stawu Siemieńskiego od strony Miłkowa (2.06.1942).

Miedziopierś metaliczna *Somatochlora metallica* (LIND.)

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy (10.07.1941), wieś Siemień (19.05.1942).

Szkłarka żółtoplarna *Somatochlora flavomaculata* (VAN. LIND.)

Stanowiska: Siemień, łąka nad Tyśmienicą (29.05.1942).

Szkłarka miedziana *Cordulia aenea* (L.)

Stanowiska: Staw Siemieński, Bobowiska, torfowiska Lisie Jamy i Rosieka. wieś Siemień, park dworski w Siemieniu.

Był to najpospolitszy gatunek z rodziny *Corduliidae* jaki obserwowano w okolicy Siemienia. Przeobrażenie następowało masowo w połowie maja, np. 15.05.1942 schwytano pierwszy okaz dorosły, świeżo po przeobrażeniu, a już dwa dni później imagines obserwowano na wielu stanowiskach.

Gadziogłówka pospolita *Gomphus vulgatissimus* (L.)

Stanowiska: wieś Siemień (22.05.1942), pole uprawne w Siemieniu (23.05.1942).

Trzepla wężowata *Ophiogomphus cecilia* (FOURC.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego (28.08.1941), Wola Tulnicka, w lesie (10.06.1942).

Żagnica niebieska *Aeshna cyanea* (O. F. MÜLL.)

Stanowiska: okolice torfowiska Lisie Jamy w Lesie Siemieńskim (16.09.1941), brzeg Stawu Siemieńskiego od strony Miłkowa (19.05.1942).

Żagnica mieszana *Aeshna mixta* LATR.

Stanowiska: był to najpospolitszy gatunek z rodzaju, licznie występował między innymi na brzegu Stawu Siemieńskiego.

Żagnica ta często siada na różnych krzewach, na przykład na jałowcu. Gatunek późnoletni, imagines notowano od końca lipca do końca września, a nawet w październiku po kilkudniowych przymrozkach.

Żagnica pokrewna *Aeshna affinis* (VAN. LIND.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego (19.07. i 19.08.1941).

Żagnica zielona *Aeshna viridis* (EVERSM.)

Stanowiska: okolice Stawu Siemieńskiego, na polu (15.07.1941), brzeg Stawu Siemieńskiego (19.08.1941).

Zaobserwowano u tego gatunku przedłużanie aktywności dobowej do zachodu słońca, a nawet dłużej. Latające nad polami po zachodzie słońca liczne osobniki były bardzo trudne do schwytania.

Żagnica ruda *Aeshna rufescens* (LIND.)

Stanowiska: Wola Tulnicka w pobliżu Stawu (8.06.1942), torfowisko przy Lesie Siemieńskim (6.06.1942), torfowisko Lisie Jamy (10.06.1943).

Żagnica wielka *Aeshna grandis* (L.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego (2.06.1942), Las Miłkowski (19.07.1941).

Świtezianka dziewica *Calopteryx virgo* (L.)

Stanowiska: okolice Siemienia nad Piwonią (15.07.1941), nad Stawem Siemieńskim (2.06.1942).

Świtezianka błyszcząca *Calopteryx splendens* (HARR.)

Stanowiska: Siemień (26.05.1942), w czerwcu masowo nad wodami płynącymi i stojącymi, spotykany także na łąkach.

Imagines pojawiają się więc wcześniej niż podają KINEL, KRASUCKI i NOSKIEWICZ (1927) (od lipca do początku września).

Pałątka zielona *Lestes viridis* (VAN. LIND.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego, na krzewach (19.08.1941), Siemień, pole uprawne (8.06.1942).

Pałątka nimfa *Lestes dryas* KIRBY (= *L. nympa* (SEL.))

Stanowiska: Siemień, Wola Tulnicka, na polach uprawnych (od 18.06).

Pałątka zaślubiona *Lestes sponsa* (HANS.)

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy (1.07.1941), Siemień na polu uprawnym (18.06.1942).

Pałątka zielonkawa *Lestes virens* (CHARP.)

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy (1.07.1941).

Pałątka brunatna *Sympecma fusca* (VAN. LIND.)

Stanowiska: Kolonia Siemień, na polu uprawnym (19.08.1941), brzeg Stawu Siemieńskiego (10.09.1941).

Gatunek ten u nas zimuje jako imagines.

Pióronóg płaskonogi *Platycnemis pennipes* (PALL.)

Stanowiska: łąki w dolinach rzek: Tyśmienicy, Piwonii oraz Piskornicy, a także nad brzegiem Stawu Siemieńskiego.

Najwcześniejszy połów imagines miał miejsce 2.06.1942 na brzegu Stawu Siemieńskiego, gdzie omawiany gatunek występował bardzo licznie.

Oczobarwnica sitowa *Erythromma najas* (HANS.)

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy, brzeg Stawu Siemieńskiego, pola uprawne w Siemieniu, Woli Tulnickiej i Tulnikach.

Najwcześniejszy połów imagines – 23.05.1942 na polu w Siemieniu.

Oczobarwnica zielona *Erythromma viridulum* (CHARP.)

Stanowiska: Wola Tulnicka, na polu w pobliżu Stawu Siemieńskiego (1.07.1941).

Tęźnica wspaniała *Ischnura elegans* (VAN. LIND.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego od strony Miłkowa.

Łątka uzbrojona *Coenagrion armatum* (CHARP.)

Stanowiska: torfowisko Lisie Jamy (1.07.1941).

Łątka dziewoja *Coenagrion puella* (L.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego, na krzewach i na polu uprawnym (8.06.1942).

Łątka kubkonośna *Enallagma cyathigerum* (CHARP.)

Stanowiska: brzeg Stawu Siemieńskiego (m. in. 17.07.1941).

UWAGI DOTYCZĄCE CHARAKTERU ODONATOFAUNY

Biorąc pod uwagę niewielką powierzchnię terenu objętego badaniami (poniżej 100 km²) liczbę stwierdzonych 39 gatunków można uznać za wysoką, stanowi ona bowiem blisko 56% krajowej fauny ważek – według danych MIELEWCZYKA (1990) w Polsce występuje 70 gatunków. Różnorodność środowisk wodnych (różnej wielkości stawy, torfianki, rzeki, strumienie, rowy melioracyjne itp.) umożliwia występowanie zarówno gatunków typowo torfowiskowych, typowo jeziornych, a także gatunków związanych ściśle z wodami płynącymi. Poniżej podano wykaz ważek okolic Siemienia związanych z poszczególnymi typami środowisk wodnych.

Gatunki wód płynących: *Calopteryx splendens*, *Calopteryx virgo*, *Platycnemis pennipes*, *Gomphus vulgatissimus*, *Ophiogomphus serpentinus*, *Somatochlora metallica*.

Gatunki jeziorne (dużych zbiorników): *Ischnura elegans*, *Enallagma cyathigerum*, *Erythromma najas*, *E. viridulum*, *Aeshna viridis*, *Epitheca bimaculata*, *Orthetrum cancellatum*.

Gatunki zbiorników stojących różnych typów: *Coenagrion armatum*, *Aeshna mixta*, *Somatoclora flavomaculata*, *Sympetrum flaveolum*.

Gatunki torfowiskowe: *Sympetrum danae*, *Leucorrhinia dubia*, *L. pectoralis*, *L. rubicunda*.

Gatunki wilgotnych łąk: *Aeshna affinis*, *Sympetrum depressisculum*, *S. pedemontanum*.

Gatunki ubikwistyczne: *Coenagrion puella*, *Aeshna cyanea*, *A. grandis*, *Cordulia aenea*, *Libellula quadrimaculata*, *Sympetrum flaveolum*.

Dwóm grupom gatunków przypisuje się szczególną wagę ze względu na zagrożenie wyginięciem (w związku z zagrożeniem środowisk) i ich charakter monitoringowy, są to gatunki wód płynących, zwłaszcza typowe reofile wymagające wód czystych, dobrze natlenionych oraz gatunki torfowiskowe. Ze względu na wskaźnikowy charakter tych gatunków, a zarazem stan zagrożenia, w jakim się znajdują, zaproponowano objęcie ochroną gatunkową (CZACHOROWSKI i BUCZYŃSKI 2000) następujących ważek spośród stwierdzonych w okolicy Siemienia: *Orthetrum brunneum*, *Sympetrum pedemontanum*, *Leucorrhinia dubia*, *Ophiogomphus coecilia*, *Calopteryx virgo*, *Coenagrion armatum*.

PIŚMIENNICTWO

BAZYLUK W. 1947. Projekt rezerwatów torfowiskowych w okolicy Siemienia (powiat Radzyń Podlaski, województwo lubelskie). Chrońmy Przyr. ojcz., Kraków, 3, 3/4: 58–60.

CZACHOROWSKI S., BUCZYŃSKI P. 2000. Zagrożenia i ochrona owadów wodnych w Polsce. Wiad. ent., Poznań, 18, supl. 2: 95–120.

JAHN A. 1946. Teren krasowy Siemienia w powiecie radzyńskim (Podlasie). Czas. geogr., Wrocław, 27, 3–4: 226–230.

KINEL J., KRASUCKI A., NOSKIEWICZ J. 1927. Owady krajowe. Przewodnik do określania rzędów, rodzin i rodzajów. Lwów-Warszawa-Kraków. 326 pp., LXXXVII tt. (87 tt.)

MIELEWCZYK S. 1990. *Odonata* – Ważki. W: Wykaz zwierząt Polski pod red. J. RAZOWSKIEGO. 1. Wrocław-Warszawa-Kraków, pp. 39–42.

TÜMPEL R. 1922. Die Geradflügler Mitteleuropas. Gotha, 325 pp.

URBAŃSKI J. 1948. Krytyczny przegląd ważek (*Odonata*) Polski. Ann. UMCS, C, 3: 289–317.

SUMMARY

[BAZYLUK Wł. 2002. Material to the fauna of dragonflies (*Odonata*) in the vicinity of Siemień in the Lublin province. Nowy Pam. Fizjogr., 1 (1): 45–52.]

From 1941 to 1944, the author (who died in 1988) carried out research in the vicinity of Siemień in the Lublin province and he collected material to studies of dragonflies. The area covered by the research was about 100 km² and from there the author recorded 39 species, i. e. approximately 56% of the Polish odonatofauna. The area abounds in various types of streams and stagnant water bodies of which Staw Siemieński (Pond of Siemień) is one of the biggest water bodies of this type in Poland. In the vicinity of Siemień there also are peatbogs with big or small water bodies. Of the species recorded from there, the most interesting are representatives of three groups:

- 1) rheophilous species: *Calopteryx splendens*, *C. virgo*, *Platycnemis pennipes*, *Ophiogomphus serpentinus*;
- 2) lacustrine species: *Ischnura elegans*, *Enallagma cyathigerum*, *Erythromma najas*, *E. viridulum*, *Aeshna viridis*, *Epitheca bimaculata*, *Orthetrum cancellatum*;
- 3) peatbog species: *Sympetrum danae*, *Leucorrhinia dubia*, *L. pectoralis*, *L. rubicunda*.